

DOI 10.31558/2307-2318.2020.1.7

УДК 339.56

Макогін З.Я., к.е.н, доцент кафедри міжнародної економіки та інвестиційної діяльності Львівського інституту економіки і туризму

Фальковська І.Р., студентка групи МЕВ-16 Львівського інституту економіки і туризму

ДИНАМІКА ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ

У статті проаналізовано торговельно-економічну співпрацю між Україною та Канадою. Аналіз динаміки експорту та імпорту по товарах і послугах показав, що суттєвого спаду співпраці між країнами зазнала у 2014 р., а це пов'язано із військовими подіями на сході України та девальвацією гривні. На основі обчисленого індексу комплементарності автори роблять висновки про досить комплементарну структуру двосторонніх торговельно-економічних відносин (індекс комплементарності (ТСІ) становив 56,6 у 2018 р.), що свідчить про перспективи подальшої співпраці. За допомогою емпіричного аналізу підтверджено позитивний вплив індексу комплементарності на зростання динаміки експорту й імпорту між Україною та Канадою. Проте, чинником гальмування обсягів зовнішньої торгівлі залишається значна відстань між країнами, що супроводжується зростанням транспортних видатків. Модель Scatterplot довела позитивний вплив зовнішньоторговельного обороту між Україною та Канадою на ВВП України.

Ключові слова: індекс комплементарності, зовнішньоторговельний оборот, експорт, імпорт, інвестиції.

Рис. - 8, Табл. - 1, Літ. - 22.

Макогін З.Я., Фальковська І.Р.

ДИНАМИКА И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЯ УКРАИНЫ И КАНАДЫ

В статье проанализированы торгово-экономическое сотрудничество между Украиной и Канадой. Анализ динамики экспорта и импорта по товарам и услугам показал, что существенного спада сотрудничество между странами претерпело в 2014, а это связано с военными событиями на востоке Украины и девальвацией гривны. На основе вычисленного индекса комплементарности авторы делают выводы о достаточно комплементарной структуре двусторонних торгово-экономических отношений (индекс комплементарности (ТСІ) составил 56,6 в 2018 г.), что свидетельствует о перспективах дальнейшего сотрудничества. С помощью эмпирического анализа подтверждено положительное влияние индекса комплементарности на рост динамики экспорта и импорта между Украиной и Канадой. Однако, фактором торможения объемов внешней торговли остается значительное расстояние между странами, которое сопровождается ростом транспортных расходов. Модель Scatterplot доказала положительное влияние внешнеторгового оборота между Украиной и Канадой на ВВП Украины.

Ключевые слова: индекс комплементарности, внешнеторговый оборот, экспорт, импорт, инвестиции.

Makohin Z.Y., Falkovska I.R.

DYNAMICS AND ESTIMATION OF THE EFFECTIVENESS OF FOREIGN TRADE RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND CANADA

Trade and economic cooperation between Ukraine and Canada is analyzed in the article. A dynamic analysis of export and import performance of goods and services showed decline in

cooperation between the countries in 2014, which is due to military events in eastern Ukraine and hryvnia devaluation. Based on the calculated complementarity index, the authors conclude about complementary structure of bilateral trade and economic relations (complementarity index (TCI) was 56.6 in 2018), which indicates the prospects for further cooperation. The positive impact of the complementarity index on the growth of exports and imports between Ukraine and Canada is confirmed by empirical analysis. However, a major factor to explain the slowdown in foreign trade between countries is the considerable distance, which is accompanied by rising transport costs. The positive impact of foreign trade turnover between countries on Ukraine's GDP was proved by the Scatterplot model.

Keywords: complementarity index, foreign trade turnover, exports, imports, investments.

Постановка проблеми. Міжнародне двостороннє економічне співробітництво є ключовою характеристикою сучасних міжнародних відносин. Практично кожна країна світу в даний момент є учасницею міжнародних угод, які охоплюють широкий спектр сфер застосування, включаючи в себе угоди про торгівлю, економічне співробітництво, валютно-фінансове співробітництво, кредитування, інвестиції, регулювання та оподаткування. Розглянемо детальніше двостороннє економічне співробітництво України з Канадою та методологію його оцінки опрацювавши праці вітчизняних та іноземних економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням міжнародного економічного співробітництва на макрорівні (відносини між країнами) займалися значна кількість науковців, серед яких: І.В. Амеліна, Т.Л. Попова та С.В. Владимиров [1], А.П. Голюкова, О.А. Довгаль [2], Н.В. Резнікова [3], І.А. Філіпова [4], В. В. Родченко [5], М. В. Сідоров [6] та багато інших. Серед іноземних авторів слід виділити: С. Хешпера [7], І. Фергасона [8], Ф. Лосада [9] Т. Чанея [10] та ін. Проте, попри беззаперечні досягнення вітчизняних та зарубіжних науковців більш ширшого трактування потребує методологія оцінки ефективності двосторонніх торговельно-економічних відносин. У статті нами представлені такі методи на прикладі аналізу українсько-канадських торговельно-економічних відносин. Тому основними **цілями статті** є доведення ефективності торговельно-економічної співпраці України та Канади.

Виклад основного матеріалу. Про плідну двосторонню співпрацю України та Канади можна зробити висновки на основі переліку чинних двосторонніх договорів. Проте, найважливішим досягненням на даний момент сучасні економісти вважають Угоду про вільну торгівлю між Україною та Канадою (2016 р.), що відкрила великі можливості для українського бізнесу на коротко- до довгострокову перспективу, а також дозволила диверсифікувати торговельні потоки з України. Аналіз динаміки двосторонньої співпраці свідчить, що протягом останніх років спостерігається нарощення імпорту товарів з Канади (рис. 1), що формує негативне сальдо зовнішньої торгівлі для України в розмірі 255 млн. дол. США (2018 р.).

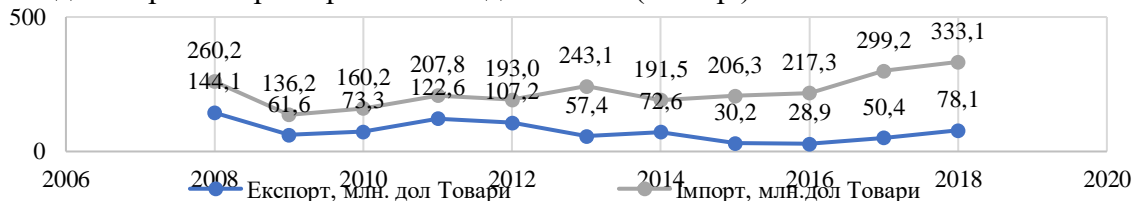

Рисунок 1 - Динаміка торгівлі товарами між Україною та Канадою у період 2008-2018 рр., млн. дол. США

Джерело: [11]

Значну частку у структурі імпорту з Канади в 2018 р. займали мінеральні палива, нафти і продуктів її перегонки – 49,2 % (рис. 2).

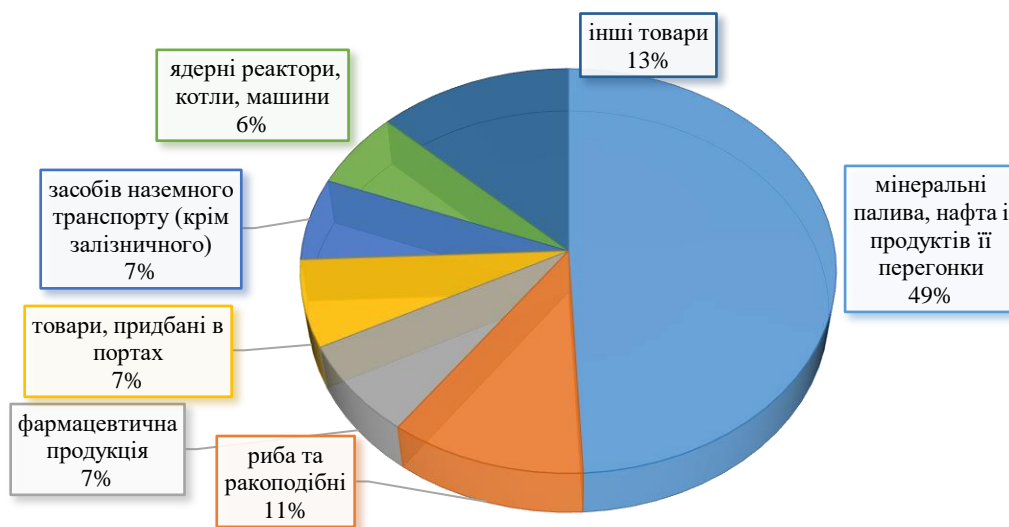

Рисунок 2 - Структура імпорту товарів з Канади в 2018 р., у %

Джерело: [12]

Найбільшу частку у структурі експорту товарів з України до Канади у 2018 р. займали такі товарні групи як: чорні метали – 27,5 %; мідь і вироби з неї – 18,6 % та екстракти дубильних - 9,9 % [12] (рис. 3).

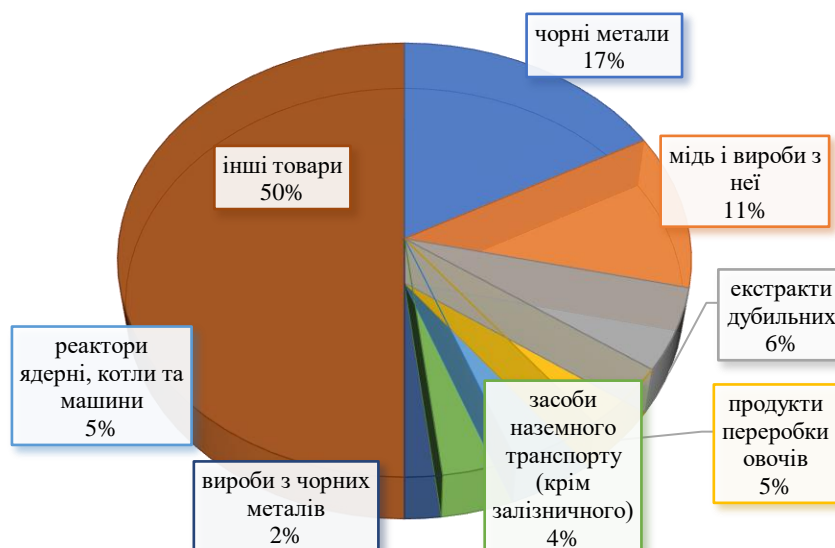

Рисунок 3 - Структура експорту товарів з України до Канади в 2018 р., у %

Джерело: [12]

У свою чергу, аналіз динаміки послуг між країнами показав, що для України протягом усього досліджуваного періоду (з 2008 по 2018 рр.) спостерігалось позитивне сальдо зовнішньої торгівлі (рис. 4), яке у 2018 р. становило +33,3 млн. дол. США.

Рисунок 4 - Динаміка торгівлі послугами між Україною та Канадою у період 2008-2018 рр., млн. дол. США

Джерело: [11]

Найбільшу частку експорту послуг до Канади у 2018 р. становили послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги – 66,5% (рис. 5), значно меншу частку займали транспортні – 18 % та ділові послуги – 11 %.

Рисунок 5 - Структура експорту послуг з України до Канади в 2018 р., у %

Джерело: [12]

Щодо імпорту послуг з Канади, то найбільшу частку у його структурі в 2018 р. займали ділові послуги – 39,7 %, наступні за часткою – транспортні послуги – 21,9 % (рис. 6).

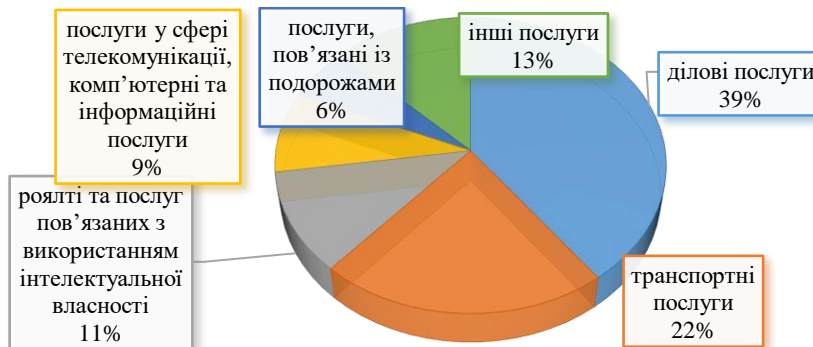

Рисунок 6 - Структура імпорту послуг з Канади в 2018 р., у %

Джерело: [12]

Отже, аналіз динаміки двосторонніх торговельно-економічних відносин протягом 10 останніх років засвідчив, що суттєвого спаду співпраці між країнами зазнала у 2014 р., що пов'язано із військовими подіями на сході України та девальвацією гривні, ці події значно “відлякували” іноземних інвесторів з Канади та не сприяли зовнішній торгівлі.

Щоб провести певну оцінку двостороннього економічного співробітництва необхідно здійснити дослідження, які вимагають використання відповідних кількісних методів для аналізу еволюції, оцінки впливу факторів та структурних зрушень у

зовнішній торгівлі на двосторонньому рівні. Розглянемо нижче методологію деяких показників, які будемо використовувати у статті.

Конкретним показником, який дасть адекватну оцінку рівня двостороннього економічного співробітництва є рівень комплементарності¹ національних економічних систем країн-партнерів, що дасть змогу визначити структуру взаємодоповнюваності економік. На практиці він показує чи будуть купуватися товари, які продає країна-партнер і навпаки (на скільки взаємодоповняльні відносини між країнами). Індекс комплементарності торгівлі можна розрахувати за наступною формулою (1):

$$TCI_j = 100 - \sum \frac{m_{ik} - x_{ij}}{2}, \quad (1)$$

де TCI_j – індекс комплементарності торгівлі; m_{ik} – частка товару i в загальному імпорті країни k ; x_{ij} – частка експорту i -го товару країни j [14]. Чим вище значення індексу тим більше країни-партнери потребуватимуть товари один одного.

Також варто звернути увагу на те, що на двосторонні відносини між країнами, зокрема на зростання товарообороту та інших макроекономічних показників, безпосередній вплив має віддаль між ними. Ця закономірність яскраво виражена у так званій гравітаційній моделі, що є аналогом закону всесвітнього тяжіння Ньютона в механіці: сила тяжіння між двома фізичними тілами є прямопропорційною добутку мас і оберненопропорційною квадрату відстані між ними. Гравітаційна модель в міжнародній торгівлі є одним з найбільш надійних емпіричних відкриттів в економіці: двостороння торгівля між двома країнами пропорційна розміру, вимірюваному ВВП, і обернено пропорційна географічній віддалі між ними.

Такі автори як Д. Андерсон (1979) [15], Д. Бергстранд (1985) [16], Е. Лімер (1992) [17] за допомогою гравітаційної моделі намагалися дослідити вплив відстані між країнами на товарооборот між ними. У початковій формі ця модель визначає залежність обсягів торгівлі між двома країнами від їх економічного розвитку (рівнем зростання ВВП), а також від транспортних витрат між ними (вимірюється відстанню між столицями обох держав). Зокрема, Т. Чаней [10] в своїх працях пропонує використання гравітаційної моделі в міжнародній торгівлі як інструмент, який заснований на появі стійкої мережі зв'язків “введення-виведення” між фірмами. За його твердженням, фірма набуває більше постачальників і клієнтів, які, як правило, знаходяться далі. Тобто великі фірми експортують в середньому на великі відстані, тоді сукупна торгівля обернено пропорційна відстані.

Для ширшого аналізу двостороннього співробітництва у попередніх дослідженнях [18] один із авторів подає інтерпретацію гравітаційної моделі із врахуванням індексу комплементарності (TCI_j) у якості стимулюючого впливу на експорт та імпорт країни (рівн. 2 – 3). Відповідно, якщо країна потребуватиме товари іншої країни (комплементарна економічна структура) таким чином обсяги експорту та імпорту зростатимуть, з чого випливає теоретичне припущення про сприятливий вплив індексу комплементарності на торговельні відносини.

$$\ln E_{ij} = a + \beta_1 \ln GDP_j + \beta_2 POP_j + \beta_3 \ln Dist_{ij} + \sum y_k D_{kij} + TCI_j \quad (2)$$

$$\ln M_{ij} = a + \beta_1 \ln GDP_j + \beta_2 POP_j + \beta_3 \ln Dist_{ij} + \sum y_k D_{kij} + TCI_j, \quad (3)$$

¹ “комплементарність” (complémentarité), що з французького означає взаємодоповняльність, комплементарність [13]

де E_{ij} та M_{ij} – вартості експорту країни i до країни j та імпорту країни i з країни j ; GDP_j – номінальна вартість ВВП країни j ; POP_j – населення країни j ; $Dist_{ij}$ – відстань між країнами i та j ; D_{kij} – фіктивні змінні, якими означено членство країн i та j у спільній торговій зоні або пільговому режимі торгівлі; TSC_j – індекс комплементарності; i та j , a , $\beta_{1,uk}$ – оцінювані параметри [19, с. 59]. Обернений зв'язок між відстанню та експортом може бути зумовлений різними причинами, серед яких можна виділити: логістичні проблеми, значні транспортні затрати, пов'язані із доставкою товарів на віддалені ринки, розбіжності у культурі та законодавстві, різні ринкові та регулятивні умови, відсутність прозорості тощо [20, с. 131].

Тому для визначення ефективності двостороннього співробітництва України та Канади нами здійснена оцінка індексу комплементарності торгівлі за формулою 1. Даний індекс показує наскільки структура імпорту торговельного партнера відповідає структурі експорту відповідної країни, таким чином, забезпечуючи наявність корисної інформації щодо її торговельних перспектив. Нами здійснено розрахунок індексу комплементарності українсько-канадських торговельних відносин (табл. 1). За основу розрахунку бралися 20 товарних груп, що становлять основу експорту України, статистична інформація – із сайту Міжнародного центру торгівлі [21].

Таблиця 1

Розрахунок рівня комплементарності українсько-канадських торговельних відносин за 2014-2018 рр.

Назва товарної групи	Частка від загального обсягу імпорту Канади					Частка від загального обсягу експорту України					$\sum \frac{ M_j^k - X_i^k }{2}$				
	2018	2017	2016	2015	2014	2018	2017	2016	2015	2014	2018	2017	2016	2015	2014
72 чорні метали	1,73	1,66	1,46	1,53	1,86	20,99	19,96	19,93	21,19	23,94	9,63	9,15	9,235	9,83	11,04
10 зернові культури	0,2	0,16	0,17	0,2	0,19	15,3	14,97	16,7	15,89	12,14	7,55	7,405	8,265	7,845	5,975
15 тваринні та рослинні жири та олії та продукти їх розщеплення	0,22	0,22	0,23	0,21	0,22	9,5	10,62	10,9	8,65	7,09	4,64	5,2	5,335	4,22	3,435
26 руди, шлак та зола	0,69	0,74	0,69	0,66	0,72	6,41	6,3	5,38	5,81	6,44	2,86	2,78	2,345	2,575	2,86
85 електричні машини та обладнання та їх частини	9,76	9,91	9,84	9,85	9,52	6,19	5,87	5,71	5,19	4,97	1,785	2,02	2,065	2,33	2,275
12 олійні насіння та плодів маслини; різні зерна, насіння	0,24	0,21	0,21	0,19	0,18	4,13	4,74	4,22	3,87	3,13	1,945	2,265	2,005	1,84	1,475
84 реактори ядерні, котли, машини	14,99	14,66	15,35	15,15	14,59	3,64	3,9	4,29	5,15	5,52	5,675	5,38	5,53	5	4,535
44 деревина та вироби з дерева; деревне вугілля	0,67	0,69	0,73	0,72	0,69	3,15	2,77	3,11	2,9	2,34	1,24	1,04	1,19	1,09	0,825
23 залишки та відходи харчової промисловості; корм для тварин	0,37	0,38	0,37	0,37	0,38	2,59	2,49	2,7	2,61	2,06	1,11	1,055	1,165	1,12	0,84
73 вироби із заліза або сталі	2,35	2,26	2,09	2,33	2,53	2,34	2,06	1,9	2,41	3,15	0,005	0,1	0,095	0,04	0,31
28 неорганічні хімічні речовини	0,95	0,83	0,8	0,82	0,8	1,87	1,8	1,74	2,54	2,19	0,46	0,485	0,47	0,86	0,695
27 мінеральне паливо, мінеральні олії	8,01	6,88	6,29	7,03	10,32	1,82	1,82	1,23	1,28	3,73	3,095	2,53	2,53	2,875	3,295
02 м'ясо та істівні субпродукти	0,42	0,46	0,5	0,53	0,51	1,36	1,22	1,06	0,99	0,71	0,47	0,38	0,28	0,23	0,1
94 меблі	2,03	2,14	2,17	2,08	1,99	1,32	1,25	1,09	1,04	0,99	0,355	0,445	0,54	0,52	0,5
39 пластмаси та вироби з них	3,7	3,7	3,66	3,56	3,47	1,29	1,07	0,92	0,9	0,85	1,205	1,315	1,37	1,33	1,31
48 папір і картон	1,23	1,27	1,3	1,29	1,21	1,02	1,04	1,3	1,4	1,58	0,105	0,115	0	0,055	0,185
04 молочна продукція	0,14	0,14	0,15	0,15	0,14	1,02	1,14	0,91	1,01	1,07	0,44	0,5	0,38	0,43	0,465
25 сіль; сірка; землі та камінь	0,24	0,23	0,21	0,24	0,24	0,94	0,97	0,9	1,04	1,15	0,35	0,37	0,345	0,4	0,455
62 одяг та аксесуари для одягу	1	1,01	1,05	1,03	0,95	0,85	0,87	0,98	0,87	0,76	0,075	0,07	0,035	0,08	0,095
24 тютюн та вироблені заміники тютюну	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,84	0,82	0,89	0,92	0,62	0,405	0,395	0,43	0,445	0,295
Сума											43,4	43	43,61	43,12	40,97
$TSC = 100 - \sum \frac{ M_j^k - X_i^k }{2} = 100 - 43,4 = 56,6$ (2018 р.)											56,6	57	56,39	56,88	59,03

Розраховано автором за даними Міжнародного центру торгівлі [21]

Таким чином, українсько-канадські відносини є більшою мірою комплементарними ніж антагоністичними, що свідчить про зацікавленість країною-партнером у товарних позиціях українського експорту. Незважаючи на те, що динаміка індексу дещо погіршилася у порівнянні із 2014 роком (рис.7), він все ще залишається на досить високому рівні, що свідчить про перспективи подальшої торговельної співпраці.

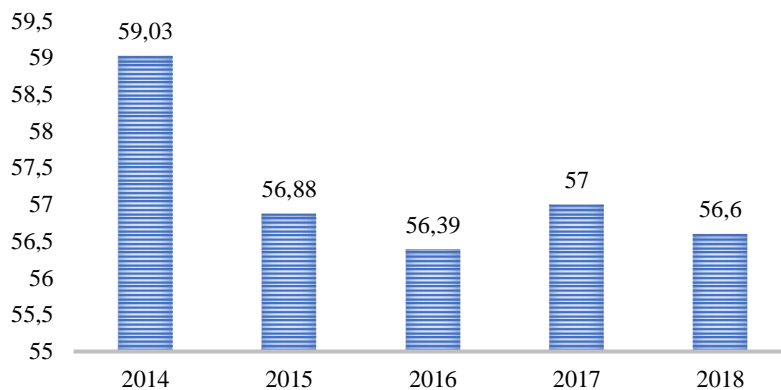

Рисунок 7 - Динаміка індексу комплементарності українсько-канадських торговельних відносин у період 2014 по 2018 рр.

Інтерпретовано автором

З метою підтвердження гіпотези гравітаційної моделі про те, що значна відстань погіршує товарооборот між країнами, нами проведено емпіричне дослідження у економетричному пакеті Eviews на основі формул 1.2 та 1.3. Для дослідження використовувалися річні дані із Державної служби статистики України [11] (для експорту та імпорту) і Світового банку [22] за період 2006 по 2018 рр. та обчислений нами індекс комплементарності двосторонніх відносин (рівн. 4-5). Крім того, у рівняння введена фіктивна змінна “zwt” – зона вільної торгівлі між Україною та Канадою (з 2016 р.- із зазначенням “1”) (угоду про ЗВТ між Україною та Канадою було підписано 11 липня 2016 року).

$$\begin{aligned}
 \text{export} = & 3.29 * \text{dgp} & -5.79 * \text{dist}_{t-1} & -13.65 * \text{pop}_{t-1} & +1.30 * \text{zwt} & +18.93 * \text{TCI}_{t-1} \\
 & (3.78^{***}) & (-1.48^{***}) & (4.54^{**}) & (3.13^{**}) & (2.23^{***})
 \end{aligned} \quad (4)$$

$DW = 2.35 \quad R^2 = 0.85$

$$\begin{aligned}
 \text{import} = & -1.56 * \text{gdp}_{t-3} & -6.48 * \text{dist} & +13.92 * \text{pop}_{t-1} & -0.24 * \text{zwt}_{t-2} & +6.23 * \text{tci} \\
 & (-2.09^{***}) & (-2.89^{**}) & (3.59^{**}) & (-1.14) & (1.95^{***})
 \end{aligned} \quad (5)$$

$R^2 = 0.90 \quad DW = 2.01$

де export - експорт України до Канади, млн. дол. США; import - імпорт України з Канади, млн. дол. США; gdp - ВВП Канади, млн. дол. США; dist - відстань між Києвом Оттавою (7211 км); pop – населення Канади (млн. ос.); zwt – фіктивна змінна, що позначає зону вільної торгівлі між Україною та Канадою (з 2016 р.- із зазначенням “1”); TCI – індекс комплементарності українсько-канадської торгівлі.

Отже, емпіричний аналіз підтвердив позитивний вплив індексу комплементарності на зростання динаміки експорту й імпорту між країнами. Такі результати пояснюються потребою Канади у товарних групах, які становлять основу експорту України. Крім того, сприятливою тенденцією є підписання ЗВТ між двома країнами, яка мінімізує тарифні

бар'єри, що значною мірою позначилася на експорті українських товарів до Канади. Проте, єдиним чинником гальмування обсягів зовнішньої торгівлі залишається значна відстань між країнами (коефіцієнти як для експорту так і для імпорту є від'ємними, а це свідчить про негативний вплив відстані на обсяги торгівлі), що супроводжується зростанням транспортних видатків, розбіжностей у культурі та законодавстві, відсутністю прозорих ринкових механізмів.

Про ефективність двосторонніх відносин свідчать також результати моделі Scatterplot, за допомогою якої було досліджено вплив зовнішньоторговельного обороту (сумарно по товарах та послугах) між Україною та Канадою на ВВП України (рис. 8). Для аналізу використовувались річні дані з 2006 по 2018 рр. із Державної служби статистики України [20].

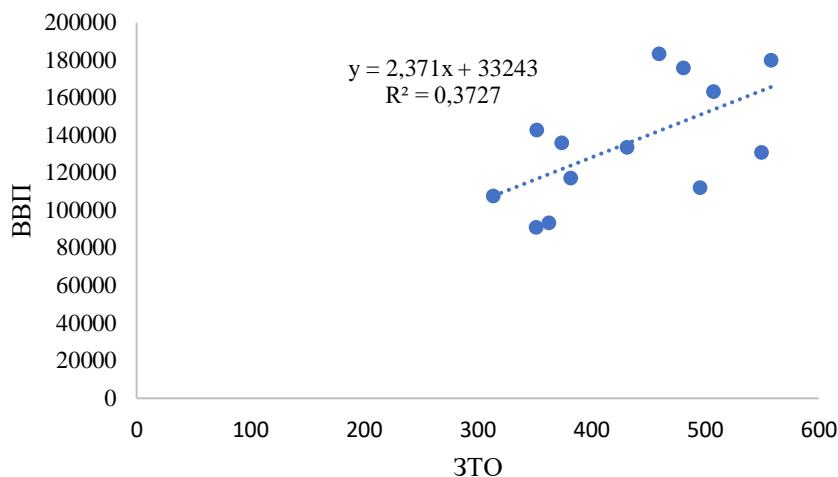

Рисунок 8 - Вплив ЗТО між Україною та Канадою на ВВП України

Інтерпретовано автором

Отже, дослідження показало, що зростання ЗТО між Україною та Канадою значною мірою покращує ВВП України. Збільшення ЗТО на 1 % супроводжується зростанням ВВП на 2,37 %, що свідчить про ефективність двосторонньої співпраці, в першу чергу, для вітчизняної економіки.

Висновки. Таким чином, розрахунок індексу комплементарності показав, що економічні структури обох країн є радше комплементарними ніж антагоністичними (індекс у 2018 р. становив 56,6). Результати емпіричного аналізу підтвердили гіпотезу про негативний вплив відстані між країнами на їх товарооборот та позитивний – індексу комплементарності, як показника, що аналізує потребу Канади у товарних групах, які становлять основу експорту України. На основі досліджень моделі Scatterplot доведено, що співпраця з Канадою сприяє зростанню вітчизняної економіки, тому такі відносини слід розвивати та підтримувати на законодавчому рівні. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку стане аналіз торговельно-економічної та інвестиційної співпраці на регіональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амеліна І. В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. - К. : "Центр учбової літератури", 2013-256 с.

2. Міжнародні економічні відносини: підручник / За редакцією А. П. Голикова, О. А. Довгаль. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 602 с.
3. Резнікова Н.В. Основні моделі участі України в інтеграційних процесах на теренах СНД / Н.В. Резнікова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Випуск 113 (Частина II). – С. 149-159.
4. Філіпова І.А. Сучасні зовнішньоекономічні зв'язки / І.А. Філіпова. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 159 с.
5. Родченко В. В. Международный менеджмент: Учеб. пособие. — 2-е изд., стереотип / В. В. Родченко. – К.: МАУП, 2002. – 240 с.: ил. – Библиогр.: с. 234-235. ISBN 966-608-161-x
6. Сідоров М. В. Українсько-канадські торговельно-економічні відносини як геоекономічний вектор зовнішньоекономічної стратегії України / М. В. Сідоров // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2017. – 214 с.
7. Happer S. Canada/U.S. trade and investment [Electronic source] / Steven Happer, Washington, D.C. – 2011. – Retrieved from : <http://www.pm.gc.ca/eng/media.asp?id=3935>.
8. Ferguson I. United States-Canada Trade and Economic Relationship / Ian F. Ferguson // CRS Report for Congress. – 2007. – № 5. – P. 1-26.
9. Losada F. Partners, neighbors and distant cousins: explaining bilateral trade flows in Latin America / Fernando Losada // Department of economics, UCLA the World bank, 1994. – P. 45-59.
10. Chaney T. The gravity equation in international trade: an explanation [Electronic source] / Thomas Chaney. – Retrieved from : <https://www.nber.org/papers/w19285.pdf>
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
12. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Канадою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/trade>
13. Гак Г. Новый французско-русский словарь (200 000 слов и словосочетаний) [Електронний ресурс] / Г. Гак, К. Ганшина. – Режим доступу : <http://multilex.ru/ml/dictionaries>.
14. Pearlman J. Participation by private counsel in World Trade Organization dispute settlement proceedings / Jessica Pearlman // Law and Policy in International Business. – 1999. – Vol. 30 (2). – P. 399-415
15. Anderson J. E. A Theoretical Foundation for the Gravity Equation / James E. Anderson // AER. – 1979. – № 69 (1). – 106-116.
16. Bergstrand J. A Theoretical Foundation for the Gravity Equation / Jeffrey Bergstrand // American Economic Review. – 1985. – № 1. – P. 1-69.
17. Leamer E. Testing trade theory / Edward Leamer // NBER Working Paper. – 1992. – № 3957. – P. 1-68.
18. Макогін З.Я. Комплементарність структури українсько-китайських економічних відносин / З.Я. Макогін // Науковий журнал “Науково-технічна інформація”. – 2012. – № 2 (52). – С. 24-31.
19. Кульпінський С. Зовнішні чинники впливу на експорт в Україні / С. Кульпінський // Вісник НБУ. – 2002. – № 5. – С. 59-62.

20. Броть У. Зовнішньоторговельна інтеграція України / У. Броть // Журнал європейської економіки. – 2006. – № 2. – С. 127-134.
21. Офіційний сайт Міжнародного центру торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.intracen.org
22. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldbank.org